

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Zahraničněpolitické koncepce carského Ruska
v 19. století**

Simona Prokopová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy a východoevropská studia

Bakalářská práce

**Zahraničně politické koncepce carského Ruska
v 19. Století**

Simona Prokopová

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu PhDr. Vladimíru Naxerovi, Ph.D. za velmi cenné rady, poznámky, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích, disponibilitu a pomoc při vypracování bakalářské práce.

.....

Obsah

1	Úvod.....	5
2	Geopolitika.....	8
2.1	Ruská geopolitika	9
3	Geopolitické koncepce	13
3.1	Rusko dědicem Mongolské říše a Kyjevského knížectví	13
3.2	Moskva — třetí Řím.....	15
3.3	Panslovanské směry	19
3.3.1	Slavjanofilové	19
3.3.2	Panslavismus	23
4	Vybrané události ruské expanze a interpretace geopolitických konceptů	31
5	Závěr.....	39
6	Resume	42
7	Zdroje	43

1 Úvod

Devatenácté století je pro Rusko velmi výraznou dějinnou kapitolou, protože se během krátké doby stalo z okrajové části Evropy jednou z nejsilnějších kontinentálních mocností té doby. Hlavně díky rozlehlé expanzi, která provázela Rusko celé 19. století. Statut mocnosti si Rusko udrželo i přes výrazné vnitřní problémy, jak politické, tak i sociální. Hospodářská krize se v Rusku formovala již od 30. let, hlavně z důvodu hrozící revoluce ze strany rolníků, nespokojených s nevolnickým zřízením země. Tento feudální způsob vedl k výraznému zaostávání Ruska oproti západním zemím v hospodářské sféře. Hospodářská krize navazovala na velké finanční problémy, se kterými se potýkal car Alexandr II. Ten se rozhodl tuto problematiku řešit výrazným zásahem do ruského území, protože se rozhodl uskutečnit největší prodej části území ve své době, a to prodej nejvýchodnější části Ruska, málo osídlenou oblast, která přinášela minimální zisk, Aljašku. Aljaška byla prodána v té době za těžko představitelnou sumu, 7,2 milionu dolarů, Spojeným státům americkým (Kodet 2012: 424). Tento krok sice přinesl velké zisky, ale zdaleka nevyřešil hospodářské problémy a nejpálčivější problém s feudálně-nevolnickým zřízením.

Prohra Ruska v Krymské válce vedla k umocnění vnitřní krize, která vedla k reformám, ke kterým se Rusko uchýlilo v šedesátých letech 19. století. Země se díky reformám pomyslně rozdělila na rolnické Rusko a šlechtické Rusko. Přičemž rolnické Rusko se snažilo o revoluci a ukončení nevolnictví a naopak šlechtické uskupení, které mělo vlastní obživu závislou právě na rolnictví a nevolnictví, se snažilo, aby nevolnický režim v Rusku pokračoval dále. Problém s nevolnictvím ale nebyl ojedinelou reformou. Došlo i k reformě správního systému a k vojenské reformě, která přinesla například brannou povinnost, zlepšení technické vybavenosti a připravenosti vojáků. Tyto reformy velmi napomohly expanzím ze strany Ruska, a to i přestože žádná z reform nebyla důsledná (Skřivan 2012: 91—99). Reformování Ruska bylo velmi pomalé a těžkopádné, navíc rozdělení společnosti prohlubovalo problémy (Kodet 2012: 424). 19. století ale nebylo jen ve znamení vnitřních problémů, protože Krymská válka způsobila také prohloubení problémů mezi Ruskem a Evropou, které se tak ještě

více cítilo být odsunuto dále na východ. Toto dilema ve vztazích donutilo Rusko stát se co možná nejvíce konkurenceschopným pro evropské západní mocnosti hledat nové oblasti, kde by se mohlo imperiálně rozvíjet. Rozloha Ruska byla vždy pevně spojena s představou jeho moci. Velká rozloha umožňovala být aktérem, o kterém je slyšet, který má právo na názor v mezinárodním poli. A možná právě myšlenka, že čím větší rozloha, tím větší konkurenceschopnost ostatním mocnostem, byla jedním z motorů pro expanzi. To vše přineslo nové geopolitické orientace Ruska a využívání staronových ideologických potenciálů, které vznikaly již v minulosti. Rusko se od 18. století začalo obracet do třech různých směrů. Prvním byla snaha proniknout do střední Evropy a tam posbírat slovanské země a vyřešit problémy s polsko-litevským státem. Druhý směr vedl do jihovýchodní Evropy, na Balkán, kde se nacházela tradice Byzance a pravoslavné obyvatelstvo. Poslední směr vedl na východ, do Asie, na území, která navazovala na Mongolskou říši (Nowak 2010: 46).

Rusko tedy začalo rozšiřovat svou sféru vlivu do středovýchodní a jihovýchodní Evropy. Zde cítilo, že musí jako mocnost ochraňovat slovansko-pravoslavné obyvatelstvo. Panslavismus tedy v očích Rusů obhajoval rozšiřování sféry vlivu ve středo a jihovýchodní Evropě, tedy území osídlená Slovany vyznávající pravoslavné náboženství. Za účelem vyvažovat sílu Západu se Rusko vydalo bojovat o bývalá byzantská území a snažilo se vytvořit konkurenceschopné Východní impérium. Což znamenalo přeorientovat se směrem do Asie a pokusit se podmanit si obrovské území lemované Kazašskými stepmi, Afghánistánem, Mandžuskem a dokonce Koreou (Nowak 2010: 57). Komplikované vztahy mezi Evropou a Ruskem přinesly i boj o moc na území Indie, kam pronikala Velká Británie. Rusko vidělo již od 17. století, jak je důležitý přístup k Indickému oceánu. Rusko se snažilo, aby Velká Británie nemohla proniknout z Indie do Střední Asie, kam se chystalo expandovat právě Rusko, protože bylo z historického hlediska zvyklé obchodovat se Střední Asií. Rusko se snažilo uklidnit neklidnou situaci právě na hranicích mezi Ruskem a Střední Asií (Skřivan 2012: 91).

Cílem práce je představit hlavní geopolitické koncepce, které se vyvíjely v Rusku do konce 19. století a analyzovat, zda tyto jednotlivé geopolitické

koncepteměly vliv na expanzivní vektory Ruska a expanzivní zahraniční politiku Ruska

v 19. století. V práci jsou stanovené výzkumné otázky, které by měly být nápomocné při naplňování cíle práce: ovlivnil panslavismus/slavjanofilství/teorie třetího Říma vnější politiku Ruska v 19. století? Stala se některá z těchto geopolitických koncepcí součástí státní ideologie Ruska v 19. století? Ospravedlňovalo Rusko některé své expanzivní kroky v 19. století pomocí těchto koncepcí? Vzhledem k výzkumným otázkám práce se zaměřím na koncepce slavjanofilství, panslavismu, teorii třetího Říma a okrajově na koncepci Ruska jako dědice mongolských říší a Kyjevského knížectví. První kapitola se zaměří na geopolitiku - vědu, mezi jejíž zakladatele patřil například politolog Rudolf Kjellén (Tomeš 2000: 2). Podrobněji osvětlím ruskou geopolitiku. Následující kapitoly zaměřím na ideologicko-geopolitické přístupy. Krátce zmíním koncepci Ruska, které se vidí jako dědic území bývalé mongolské říše nebo území, na kterých se rozprostírala Kyjevská Rus. Ale více se zaměřím na koncepcislavjanofilství, panslavismu, tedy spojení všech Slovanů pod zastřešením ruského cara, na teorii třetího Říma, tedy Moskvy, jako duchovního centra pravoslaví (Vlček 2014: 14). Na teoretickou část, kde bude popsán význam pojmu geopolitika, její historický vývoj a jednotlivé geopolitické koncepce, které se utvářely na území Ruska, naváže praktická část práce, jejímž obsahem bude popis několika zásadních událostí ruské zahraniční politiky, jako je účast Ruska v napoleonských válkách a Krymské válce, expanze na Balkána do střední Asie a interpretace geopolitických koncepcí na základě popsaných událostí. Práci zakončí závěr, který se bude snažit odpovědět na výzkumné otázky a analyzovat vliv teorií popsaných v předchozích kapitolách a na kroky zahraniční politiky Ruska, které podniklo v 19. Století.

2 Geopolitika

Vzhledem k tomu, že cíl práce je založen na zkoumání zahraniční politiky a imperiálních kroků carského Ruska, je zapotřebí objasnit pojem geopolitika. Objasnit optiku, kterou lze na tyto imperiální boje nahlížet, tedy geopolitiku, co vůbec znamená a jak je chápána. Geopolitika pevně souvisí s geografii, navíc světová geografie je produktem historie a historických bojů mezi soutěžícími mocnostmi o sílu, o moc organizovat, okupovat a spravovat prostor (Tuathail 1996: 1).

Geopolitika je pojmem, který je velmi nejasný, komplikovaný, a to hlavně z důvodu, že je velmi rozporuplně vykládán. Podle Roberta Ištoka (2003: 56) se dá geopolitika definovat jako „*aplikované interdisciplinární oblasti myšlení, které využíváním poznatků několika vědních disciplín (zejména geografie a politologie) analyzují chování politických subjektů v prostoru, přičemž tyto analýzy vyúsťují do vypracování koncepcí, modelů a doktrín*“. Po pádu železné opony bylo publikováno snad největší množství odborných publikací, zabývajících se geopolitikou a největším problémem s ní spojeným - zda se jedná o vědu nebo ne (Tomeš 2000: 1). Geopolitika byla a je často zaměňována s pojmem politická geografie, ale nejedná se o stejnou vědu. Podle Haushofera geopolitika zkoumá území státu podle jeho zájmů, a tedy zkoumá expanzi státu na základě jeho potřeb, neboli na prostorové požadavky daného státu. Na rozdíl od geopolitiky studuje politická geografie aktivitu a chování státu z hlediska jeho území, na kterém se nachází. Obě vědní disciplíny spolu úzce souvisí a navazují na sebe. Nejedná se však o tentýž vědní obor (Tomeš 2000:3).

Co se historického vývoje týče, první, kdo použil termín geopolitika, byl švédský politik Rudolf Kjellén. Ten se o geopolitice zmínil ve své knize Stát jako forma života. Rudolf Kjellén navazoval na myšlenku geografa Friedricha Ratzela, který publikoval myšlenky o životním prostoru. Friedrich Ratzel je často považován za zakladatele geopolitiky (Voráček 2004: 73), ale Ratzel zformoval teorii o politické geografii, se kterou přišel ve svém díle se stejným názvem (Tomeš 2000: 2). Kjellén v návaznosti na Ratzela popisoval teorii, ve které stát figuruje jako živý organismus neboli biologická říše. K životu potřebuje prostor, na kterém bude žít a čím

větší ten prostor bude, tím silnější bude i samotný organismus. Geopolitika tedy analyzuje, jak se stát chová v rámci mezinárodního systému dle jeho geografické polohy, velikosti, rozlohy apod. (Ištók 2004: 1). Podle Kjelléna právě zahraniční politika a politika vůči sousedům daného státu je formována geografickými podmínkami jako klimatem, dispozicí k nerostným zdrojům apod. (Tomeš 2000: 2). Geopolitika tímto prakticky obhájí expanzi a imperialistické chování státu (Tuathail 1996: 16).

Geopolitika si prošla dlouhým vývojem, než začala být označována za samostatnou vědu. V meziválečném období v Německu vznikla opravdu podstatná teoretická škola, jejímž hlavním představitelem byl profesor geografie Karl Haushofer. Přestože v meziválečném období došlo k významnému posunu teoretické stránky geopolitiky, toto období mělo svou černou stránku, kdy geopolitika byla teorií, která přišla vhod nacistům, kdy jedna z hlavních teorií německé geopolitiky - oprávněnost expanze (Německa) - byla pro nacisty velmi výhodnou. Postoj ke geopolitice se zlomil na přelomu 70. a 80. let, kdy pojem geopolitika opět oprášil americký diplomat Henry Kissinger ve spojitosti s bipolárním rozdělením světa (Hnízdo 1994: 72).

Vývoj geopolitiky přinesl různé teoretické koncepce, jako je dělení geopolitiky na klasickou a kritickou geopolitiku, kdy klasická geopolitika byla dominantní do 70. let 20. století a poté se projevila geopolitika kritická (Teschke 2006: 328). Pro tuto práci je však mnohem podstatnější pohled ruských badatelů na geopolitiku jako takovou, než její samotné dělení.

2.1 Ruská geopolitika

Za zakladatele ruské geopolitiky se dá považovat P. P. Semjonov-Ťanšanskij, jehož základní myšlenkou bylo spojení mořské a pozemní moci a tvrdil, že pokud se geopolitika bude orientovat pouze jednostranně, tak tím zapříčiní devastaci státu. Ťanšanskij je považován za zakladatele klasické ruské geopolitiky, ale geopolitice se věnovali i další, například L. I. Mečnikov (Voráček 2004: 66), který byl v emigraci. Geopolitické proudy měly značný vliv na reálně vykonávanou politiku Ruska, a to nejen tu zahraniční, ale i na tu vnitřní, měla vliv na rozdělování regionů apod.

V současné době by se dalo říct, že ruská geopolitika zažívá svojí renesanci a tvoří se názory, že geografie je hlavním činitelem v mezinárodní politice (Ištok 2003: 137).

Podle Roberta Ištoka (2003: 132) navazujesoučasná ruská geopolitika na koncepce, které vznikaly už před rokem 1917. Geopolitika v Rusku se v 19. století zaměřovala hlavně na hledání postavení Ruska v mezinárodním systému, nebo jednodušeji, ve světě. Přesto se tyto koncepce, co se prostoru týče, omezovaly výhradně na dva kontinenty, evropský a asijský, což je z hlediska toho, že právě na těchto dvou kontinentech se Rusko rozprostíralo, celkem jasné. I z toho důvodu byly hlavní koncepce, které formovaly začátky geopolitiky v Rusku, slavjanofilství a panslavismus. V ruském myšlení se na začátku 19. století formovaly ještě další myšlenkové proudy, které formovaly ruskou geopolitiku. Jednalo se například o tzv. západníky. Další z koncepcí, která formovala ruskou geopolitiku, byla koncepce Ruska, neboli Moskvy jako třetího Říma (Nowak 2010: 44), která se formovala již od 15. století. Tato koncepce vycházela z geopolitického vidění světa, které se zakládalo na pravoslaví a na jediné úloze Ruska, být jedinou pravoslavnou velmocí, která má vést všechny ostatní pravoslavné národy (Boček 1984: 140 —142). Mezi tyto koncepce se řadí i koncepce Ruska, které se snaží expandovat do hranic bývalého Kyjevského státu, nebo teorie Ruska jakožto dědic území bývalé mongolské říše. Tento myšlenkový proud se stal součástí oficiální státní ideologie v dobách sporu Ruska s Litvou nebo později Rzecpospolitou o její území (Bílek 2014: 4). Tyto myšlenkové proudy vznikaly ve chvíli, kdy se Rusové snažili vysvětlit vztah Ruska k Evropě a snažily se vyřešit směr, kterým se měla ruská krajina dále rozvíjet (Ištok 2003: 135).

Součástí ruské geopolitiky 19. století byla i tzv. euroasijská geopolitická škola. Zde se řešily hlavně rozdíly mezi Ruskem a Evropou. Tato škola byla rozvíjena převážně ze strany ruských emigrantů, kteří žili v Evropě ve 20. a 30. letech 20. století. Hlavní myšlenka byla, že Rusko je naprosto výjimečná oblast, která nemá s Evropou nic společného, naopak je velmi podobná Asii. Rusko tedy podle nich nebylo ani Evropou, ani Asií ale šlo o svět ve světě. Hlavním představitelem této geopolitické školy byl geograf Petr Savickij, který měl se svým geografickým vzděláním široký

rozhled (Voráček 2004: 64). Savickij zastával názor, že Rusko přesahuje celý euroasijský kontinent jiným způsobem než všechny ostatní státy. Tvrdil, že v Euroasii¹ by se měl vytvořit jednotný stát, který prostorově odpovídal Rusku, protože Rusko zdědilo svojí kulturní historii od mongolské říše, včetně kočovného způsobu života. Savickij toto nazýval stepní kulturou. Jasně tak tato geopolitická škola dala najevo,

že Rusko je velmi rozdílné od zbytku Evropy. Na druhou stranu i z Evropské historie a kultury si Rusko vzalo určité prvky, takže Savickij psal ve svých statích o úplně novém typu kultury, který vznikal v prostoru Ruska (Ištók 2003: 134). Představitelé tohoto směru se velmi vymezovali vůči panslavistům. Tvrdili, že svébytnost ruské kultury vůbec nevychází z panslavistických idejí, ale naopak se vytvářela protínáním evropské a asijské kultury. Přitom samotnou Evropu považovali za absolutního nepřítel Ruska, hlavně kvůli liberalismu, egoismu a demokracii, která podle nich měla degenerující vliv na stát. Ve svém směřování došli tak daleko, že nakonec tvrdili, že Rusko se musí naprosto odvrátit od Evropy a začít se obracet výhradně na Asii (Ištók 2003: 134).

Ruská zahraniční politika řešila od 16. do 19. století tři zásadní otázky, díky kterým se prakticky vyvinula ve velmoc, jak jí známe dnes. Úspěšným řešením těchto tří otázek týkajících se zahraniční politiky získalo Rusko velké územní zisky. Zároveň se zahraniční politika stala součástí vnitřní politiky, protože bez úspěšného řešení politiky zahraniční by stát jako takový podle Voráčka (2004: 72) nepřežil. Nepřežil by z důvodu ohrožování ruského území z okolních zemí. Tyto tři zásadní existenční otázky jsou součástí tzv. severní otázka, která byla řešena od 16. století do 20. let 18. století. A zabírala se především prohloubením centralizace a získáním přístupu k Baltskému moři, což se nakonec odehrálo za vlády Petra I. a přineslo to Rusku statut evropské mocnosti (Bílek 2014: 5). Druhá otázka byla tzv. západní otázka (Voráček 2004: 73), která se shoduje s vizí Ruska, které se snaží expandovat do bývalých území Kyjevského státu, kterou jsem zmiňovala výše. V případě severní otázky se jednalo hlavně o získání území, v případě západní otázky se jedná navíc o snahu přiblížit se

¹ Eurasii viděl Savickij jako tzv. středový kontinent, tedy samotnou Euroasii a dva periferní světy, ten asijský, kam patřila Čína, Indie a Írán a potom ten evropský (Ištók 2003: 134).

Evropě (Bílek 2014: 5). Třetí otázka ruské zahraniční politiky byla tzv. východní otázka, která, *zahrnovala vztahy s východními a především jižními sousedy Ruska*”(Voráček 2004: 73). Západní otázka rezonovala v Rusku již za vlády Petra I.a dávala odpovědi na otázky ohledně dějin Ruska a ruské filosofie (Bílek 2014: 5).

3 Geopolitické koncepce

Jak jsem již naznačila výše, v ruské geopolitické sféře se do roku 1917 vytvářely různé koncepce, které formovaly ruské geopolitické zaměření, které bylo omezeno převážně na Evropu a Asii (Bílek 2014: 2). Cílem této práce je mimo jiné tyto koncepce představit a tomu se budou věnovat následující kapitoly.

3.1 Rusko dědicem Mongolské říše a Kyjevského knížectví

Geopolitické koncepce, ve kterých se Rusko vidí jako právoplatný dědic území, které v minulosti spadalo pod Kyjevská a Moskevská knížectví, jsou teoriemi, které se začaly formovat již od 14. století (Nowak 2010: 45). Na druhou stranu, tyto koncepce se promítly i do zahraniční politiky Ruska v 19. století. Například ve snaze Ruska podřídit si zpět území, která náležela Kyjevské Rusi, a to během Napoleonských válek, kdy Rusko začalo silným způsobem postupovat do Evropy (Longwortg 2008: 191).

Teorie Ruska jako dědice Mongolské říše byla využita také v 19. století, kdy došlo k rusko-perským válkám, ale hlavně ke kavkazské válce (Gombár 2013: 6–10), která byla vedena za účelem ruské anexe území Kavkazu, konkrétně území Arménie, Ázerbajdžánu, Gruzie, nebo také Nachičevanu, tedy území, která v minulosti patřila pod mongolskou říši (King 2008: 5). Tato významná geopolitická orientací Ruska je koncepce, kterou vytvořila mongolská okupace, a její poražení, o které se postarala Moskva. Ta díky tomu nakonec bere sama sebe jako dědice právě zmíněných Mongolů. Proto Moskva sbírá euroasijské dědictví Mongolů (Nowak 2010: 45). Ruskose začalo velmi zajímat o oblasti jižního Kavkazu již v 18. století, v době, kdy vládla Kateřina II. O stejnou oblast se projevil zájem i car Alexandr I., který se snažil dostat až na území, které se rozkládalo na východ od Gruzie.

Ve 14. a 16. století se Moskva začala orientovat ještě dalším geopolitickým směrem, a to tzv. sbírání ruských zemí, kdy navazuje na historický odkaz Kyjevského knížectví. Stejně snahy mělo i Litevské knížectví, kdy Rusko a Litva začaly soupeřit o rusko-litevské území, které dovedlo Moskvu směrem na západ. Po vytvoření unie

mezi Litvou a Polskou korunou se boj přesunul mezi Moskvu a Rzeczpospolitou. V této ideologii se Rusko neobrací úplně na západ, nesnaží se o dobytí Evropy, jde mu pouze o země, které v minulosti náležely Kyjevskému knížectví (Nowak 2010: 45). Po mnoha válkách nakonec Rusko slavilo úspěch, když od Rzeczpospolité byla odtržena východní Ukrajina a s ní i Kyjev, což oslabilo Polsko-litevský stát. Rusko s ohledem na Rzeczpospolitou sbíralo ruské země, které mu z hlediska historie náležely, ale zároveň šlo i o ekonomické a strategické motivy. Dalším, kdo rozvíjel tuto geopolitickou koncepci, ale kdo jí také významně překročil, byl Petr I., který se snažil o vstoupení Ruska do Evropy (Nowak 2010: 47). Vztah Ruska a Evropy byl vždy velmi komplikovaný. Rusko se podle Voráčka (2004: 75) snaží být evropštější než Evropa sama, přesto Rusko ale zůstávalo na své cestě vývoje, který se rozhodně nedal posoudit jako západoevropský, navíc silná působnost pravoslaví a polohy mezi Evropou a Asií tomu zrovna nenapomáhaly. Nakonec se mu podařilo vítězstvím v Severní válce podřídit si Rzeczpospolitou a v roce 1712 udělal další velmi významný krok, kdy posunul hlavní město Ruska o poznání na sever a na západ, na řeku Něvu, do Petrohradu a dal tím tak značně najevo i posun geopolitické orientace stejným směrem (Nowak 2010: 47).

3.2 Moskva — třetí Řím

Moskva byla nazývána třetím Římem, protože první Řím byl doménou katolictví a druhý, což byl vlastně Konstantinopol, byl zničen po dobytí Turky (Ištok 2003: 136). Takovýchto koncepcí, které formovaly ruskou geopolitiku a vznikaly v 19. století, bylo několik. Vytvořilo se opravdu velké názorové spektrum, které mělo řešit další vývoj ruského státu. Každý z myšlenkových proudů obsahoval geopolitické myšlenky a ani jeden z nich se nestal dominantním (Ištok 2003: 136).

Přesto Moskva jako třetí Řím je důležitá geopolitická koncepce, která se formovala v 19. století hlavně v souvislosti s ruskou expanzí na Východ, do Asie (Bílek 2014: 12). Tato koncepce vychází z tradičního ruského geopolitického vidění světa založeného na pravoslaví. Podstatná je zde vidina Ruska, jako té pravé pravoslavné velmoci, která jako jediná může správně vést ostatní pravoslavné národy, být jejich nadějí a oporou (Ištok 2003: 136). Kořeny této koncepce patří momentu, kdy Rusko přijalo křesťanství, a to právě od Byzance a ne zvolilo Řím. To posunulo Rusko k pravoslavnému proudu náboženství. Mimo jiné, důležitým krokem, který tvaroval koncepci třetího Říma, bylo rozhodnutí nepřijmout latinu jako liturgický jazyk, což Rusko opět velmi výrazně diferencovalo od západních států (Pipes 2004: 277).

Ve vnitřní politice tato koncepce měla pomoci vytvořit silný a hlavně centralizovaný stát, kterému měl vládnout jeden absolutistický panovník (Strémooukhoff 1953: 85). V této koncepci je ruský panovník dědicem císařů, jehož moc mu byla vložena do rukou Bohem, ale hlavně se jedná o panovníka, který má právo vládnout všem, kteří vyznávají pravoslavné náboženství. Čímž moc, která přechází z panovníka na stát, dělá z Ruska nejvýznamnějšího náboženského aktéra, což mu nahrává, aby se celé Rusko stalo třetím Římem² (Pipes 2010: 287). Co se zahraniční politiky týče, koncepce třetího Říma měla Rusku pomoci vytvořit velmoc, která bude chránit a vést všechny pravoslavné věřící a zároveň bude moci kolonizovat oblasti na východě, což zároveň přinese pozitiva v ekonomických vztazích se západními státy a vylepší to diplomacii, která nebyla se Západem právě v nejlepším stavu (Strémooukhoff 1953: 90).

² Ne pouze Moskva, o které je jednáno v práci dále.

Teorie nazývána jako Moskva třetím Římem byla poprvé zmíněna v dopisech, které psal ruský mnich Filofej (Boček 1984: 141). Ten obýval pskovský Spaso-Jeleazarovský klášter. Tento mnich psal dopisy knížeti moskevskému Vasiliji III. Ivanoviči, ve kterých popisoval Moskvu jako třetí Řím. Tuto koncepci prosazoval hlavně ruský car Ivan IV. Hrozný a byla vystavěna na odlišnostech mezi katolickým a pravoslavným světem. Mnich Filofej vycházel z historických událostí, kdy Osmané dobyli Konstantinopol v roce 1453 a kdy se neteř byzantského císaře Konstantina XI. Sofie provdala v roce 1472 za ruského velkoknížete Ivana III. Filofej z toho vyvodil, že Konstantinopol, která byla brána jako hlavní město Byzance, je zničena, ale přesto jádro východního náboženství zničeno nebylo, pouze se přesunulo na jiné místo. Bylo to hlavně z toho důvodu, že si Sofie ponechala statut princezny Byzance a zůstala tedy následníkem byzantského trůnu a tím jí i zůstala možnost jednat v zastoupení byzantského císaře, což znamenalo možnost například přijímat vyslance apod. Zde je tedy vidět, že místo, kde docházelo k takovýmto setkáním, bylo přeneseno z původní Konstantinopole do nového bydliště Sofie, do Moskvy. Podle Filofeje byla Moskva nedobytným městem, které nemohlo nikdy zaniknout, a proto i předpokládal, že nemůže nikdy vzniknout čtvrtý Řím, protože Moskva má příliš pevné základy (Vlček 2014: 14).

Historie této koncepce sahá mnohem dále než do současnosti, což jasně ukazují dopisy mnicha Filofeje. Samotný koncept sakrálního města vznikl ještě mnohem dříve, než vůbec vznikla města Kyjev nebo Moskva. Mnich Filofej nebyl tak úplně první, kdo poukázal na myšlenku putovního svatého města. Už v Apokalypse se píše o znovuzrození svatého města. Filofej ale velmi iniciativně použil tuto myšlenku ve svém dopise carovi. Důležité je, že prakticky všechny civilizace si vytvářely svá posvátná města, takové město měl starověký Egypt, Indie, Řecko a nesmí se opomenout Mekka, posvátné město islámského světa a jako nejposvátnější město náboženství stojí Jeruzalém. Posvátná města jsou taková, kde se stal nějaký zázrak nebo hrdinství, které vykonal Kristus. Stejně tak i Řím dostal označení posvátné město. Řím je posvátnou stolicí západního křesťanství a naopak, na východě Slované pokládali za svaté město Konstantinopol (Riabov 1998: 1).

Dalším podstatným milníkem je rok 1448, kdy ruská církev vyhlásila sama sebe církví autokefální, přesto však ještě nebyla úplně církví nezávislou. K tomu, aby se stala úplně nezávislou, jí pomohla právě koncepce Moskvy jakožto třetího Říma. Podstatné bylo, že duchovní život byl naprostou součástí života světského, proto měly náboženské koncepce takovou hodnotu. Dalším důležitým bodem byla idea, že svatost se na místo, popřípadě město, přenášela díky svátosti samotného cara, který v takovém městě pobýval, i z toho důvodu se každý vládce snažil vládnout právě onomu třetímu Římu (Riabov 1998: 3).

Za místo zrodu této idey se dá považovat Itálie, právě tam se našly rukopisy, ve kterých se poprvé objevily triády, které spojovaly Řím, Konstantinopol a Troju. Tlak, který vyvíjelo Turecko na Konstantinopol, jen umocnil potřebu hledat nové svaté město. Vzhledem k tomu, že Troja nakonec byla označena za pohanské město, hledání pokračovalo dál (Riabov 1998: 4). Ve stejné době žádný císař a ani žádné město neaspirovalo na sakrálnost, a i z toho důvodu se o titul třetího Říma pokusilo ucházet hned několik měst najednou, mimo jiné například i město Trir ve Svaté říši římské, nebo hlavní město Balkánského státu Tyrnov (Strémooukhoff 1953: 86). Ve spojení s těmito událostmi o sobě Rusko za vlády Ivana III. dalo velmi výrazně vědět, kdy se Ivan III. prohlásil za cara a velmi se snažil o sblížení s evropskými vládnoucími rody. Proto se také oženil s princeznou Sofií, neteří císaře Konstantina. Ivan III. často zdůrazňoval, že je příbuzný s byzantským císařem a označoval sám sebe za císaře z boží vůle. Zdůrazňoval jak svojí, tak božskou vyvolenost města Moskvy, ve které se zdržoval a vládl. Toto všechno byly kroky, které pomalu vedly k tomu, aby se Moskva stala tzv. třetím Římem. Přesto za vlády Ivana III. se tomu tak nestalo, kvůli vytíženosti cara zahraničními událostmi. Ani jeho syn Vasilij III., který obdržel dopis od mnicha Filofeje právě s touto zásadní myšlenkou (Strémooukhoff 1953: 94), nevypadal, že by ho to nějak zajímalo, navíc jeho rodinné vztahy, kdy donutil svojí ženu vstoupit do kláštera, protože neměli potomky a hned na to se nezákonně oženil s další ženou, rozostřily jeho vztahy s církví, a proto myšlenka na Moskvu jako třetí Řím byla naprosto neuskutečnitelná (Riabov 1998: 5).

Další z panovníků Ivan IV. zvaný Hrozný byl korunován a s ním se i znovuobnovila možnost Moskvy stát se oním třetím Římem. Car Ivan IV. se ale bál, že by se tím znásobila moc církve, která silně nesouhlasila s jeho životním stylem, a probíhaly mezi nimi konflikty, které Ivan IV. chtěl držet pod kontrolou a rozhodně nehodlal umožnit církvi mluvit do státních problémů. Reálná šance pro Moskvu se vyskytla až za panování Borise Godunova, který vzhledem k nepokrevnímu nároku na korunu a vzhledem k obrovským problémům, se kterými se potýkal uvnitř Ruska, potřeboval upevnit svojí pozici a v tom mu pomohli byzantští církevní hodnostáři, kteří byli ochotni svěřit jemu a Moskvě konečně tu poctu, stát se třetím Římem. Ale i oni z toho chtěli získat něco pro sebe a ustanovili si tak své podmínky. Carovi dali nabídku, aby vyhlásil válku Turecku a osvobodil tak druhý Řím, Konstantinopol. Pro Borise Godunova byl ale velkým problémem tříletý hladomor, který usmrtil nespočet Rusů a vyhlášení války, ke které se mimo jiné schylovalo i ze strany Litvy, Polska a Švédska. Boris Godunov ale využil svých diplomatických schopností a díky tomu se mu podařilo podříditi si církevní moc ve státě a idea Moskvy jako Třetího Říma se poprvé stala oficiální myšlenkou, v církevních dokumentech a stala se tak i základní ideou Moskevské politiky (Riabov 1998: 8).

3.3 Panslovanské směry

3.3.1 Slavjanofilové

Slavjanofilové byli proudem, který napomohl obhajovat ruské aktivity na Balkánském poloostrově, protože v době, kdy se Rusko snažilo revidovat výsledky Krymské války a pařížského míru, se obrátilo právě směrem na Balkán ve snaze pomoci balkánským Slovanům při bojích s Tureckem. Rusko využilo teorie slavjanofilů o spojení všech Slovanů do jednoho státního útvaru vedeného Ruskem (Bílek 2014: 13)

Slavjanofilství ale původně znamenalo lásku k písmu slovanskému a neke Slovanům, jak to bylo později vysvětlováno samotnými slavjanofily a ještě později Ruskem. Zajímavé je, že označení slavjanofil vymysleli odpůrci slavjanofilů, kteří se je snažili zesměšnit (Chomjakov 1886: 96). Sami slavjanofilé se nazývali spíš jako slovenisté, Slované, nebo že následují pravoslavně slovanský směr (Cimbajev 1986: 5 -55). Ve 30. letech 19. století se slavjanofilé sice nazývali Slované, ale je to zvláštní, neboť začínali zkoumání ruských tradic a dějin, ne těch slovanských, k tomu slavjanofilé dospěli až později (Vlček 2002a: 87).

Konkrétně 30. léta 19. století přinesla rozkvět idey slovanství. 30. léta v Rusku byla ve znamení pátrání po ruské kultuře, historii, lidové slovesnosti a také ruským kořenům, které často vedly právě ke slovanství samotnému. Navíc 30. léta byla otevřená novým koncepcím i z toho důvodu, že vládla obecná nespokojenost s oficiální doktrínou jedinečnosti Ruska a špatnosti Západu. Ruská inteligence, která nepatřila mezi šlechtu, se začala družít v malých společnostech a sdruženích, kde začala probírat onu nespokojenost, diskutovat a hledat řešení všech problémů, které sužovaly Rusko. Těmto nešlechtickým skupinám se říkalo raznočinci a jednalo se spíše o tajná uskupení než oficiální opozici carského režimu. Tyto tajné organizace se nesnažily o to následovat vzor děkabristů a snažit se o převrat, naopak šlo o inteligenční platformu, na které se diskutovalo o historii, minulosti, kultuře a jazykových a náboženských kořenech Ruska, která měla být zároveň východiskem

pro kritickou ruskou situaci (Vlček 2002a: 87). Raznočinci se často k diskuzím nechali inspirovat pomocí časopisů a sborníků, které začaly ve 30. letech vycházet. Jedním z takových časopisů byl například časopis Drobnohled, psán ve francouzštině, což byl jazyk užíván vyššími vrstvami a považován za módní. Přesto se k raznočincům dostal zajímavý článek od důstojníka Petra Čaadajeva, ve kterém publikoval na svojí dobu velmi kontroverzní myšlenky. Dovolil si oponovat všeobecnému názoru na dokonalost Ruska a prohlásil, že Rusko vlastně nemá žádné kulturní tradice nebo historii, a tím pádem z Ruska nemohlo nikdy vzejít nic dobrého. Poukazoval také na to, že Rusko nepropojilo své dějiny s dějinami Evropy, což ho úplně oddělilo od Západu (Voráček 2004: 54). Kritizoval nadutost Rusů, kteří se prohlašovali za nejlepší národ a vládce Evropy, protože vzhledem k nulovým dějinám to prostě nebylo možné. Navíc označil samotné Rusy za chorobomyslné a mrtvé a doporučoval absolutní změnu myšlení Rusů a apeloval na ukončení vlády byrokracie a znovuvzetí otěží ruským národem, který měl vzít věci do svých rukou a začít plnit úkoly, které vyvedou Rusko z krize. Doporučoval Rusku vrátit se k původnímu náboženství, což v budoucnu byla výrazná myšlenka pro slavjanofily a panslavisty, kteří vysvětlovali, že Čaadajev zde hovořil o pravoslaví (Vlček 2002a: 89). Čaadajevův článek vyvolal mohutnou diskuzi mezi intelektuály, kteří se začali profilovat a později z těchto skupin vznikli právě slavjanofilové nebo západníci (Voráček 2004: 53).

Západníci, stejně jako slavjanofilové, reagovali na článek napsaný Čaadajevem o tom, že Rusko vlastně nemá žádnou historii ani kulturu (Masaryk 1996: 170) a v mnohém se dokonce se slavjanofily shodli. Například v tom, že nadvláda Mongolů a Tatarů měla podstatný vliv na formování ruské kultury. Přesto jim tento kulturní vliv nepřišel jako hodnotný. Oba dva proudy odmítaly postoj Ruska k nevolnictví a k byrokratickému uskupení státu. Západníci byli tvořeni petrohradskou inteligencí, jako byli například Nikolaj Ogarev, Alexandr Gercen nebo N. V. Stankevič. Západníci tvrdili, že další vývoj Ruska se musí vyvíjet na základě celosvětové civilizace, tedy včetně Evropy, přičemž právě Evropa je tím, kdo praktikuje principy pokroku a hlavně svobody, takže je zapotřebí Evropu následovat (Ištók 2003: 135). Jako velmi podstatný kulturní vliv viděli západníci ten, který přišel ze Západu, který ovlivňoval kulturu Německa, Švédska, nebo také Polska. Západníci se snažili ruským masám přednést

život, který vedli lidé na západě, vyjma nacionalismu, se kterým nesouhlasili, dokonce tvrdili, že právě nacionalismus brzdí jakýkoliv pokrok. Stejně jako nacionalismus odsuzovali i individuální svobodu, která byla na západě čím dál populárnější, a ke slovu se začal hlásit kapitalismus směřovaný od jednotlivce, západníci se i nadále přikláněli k zavedenému kolektivismu (Vlček 2002b: 53). Přesto požadovali zásadní změny, jako například státní ústavu v písemné formě a tyto změny si našly opravdu velký ohlas v západní Evropě, kde právě slavjanofilské idey byly velmi odsuzovány (Vlček 2002b: 59). Rozdílů mezi západníky a slavjanofily bylo více, jedním z podstatných rozdílů byl pohled obou táborů na náboženství. Slavjanofilové pravoslaví stavěli do popředí, ale západníci ho brali pouze jako nutnost, která patří k Ruskému státu (Masaryk 1996: 171), ale rozhodně to není jeden z komponentů, který by měl ovlivňovat další vývoj Ruského státu, spíše naopak. V tomto byli západníci racionalisté a předpokládali, že jestli může někdo něco změnit, pak je to ruský občan sám. Rozdílné názory měli například i na reformy cara Petra I., kdy slavjanofilové je viděli jako pohromu pro ruský stát, západníci v nich naopak chtěli pokračovat a viděli v nich budoucnost Ruska (Vlček 2002b: 51).

Ve 40. letech 19. století se okruh slavjanofilů začal výrazně rozšiřovat a spojil se s členy literárního kroužku tzv. moskevsko-petrohradského, mezi jehož členy patřili například Ivan a Petr Kirijevski nebo Fjodor Tjutčev (Vlček 2002a: 92). Slavjanofilé a jejich učení navazovalo na slovanství jako takové, na ruský nacionalismus a využívali staré ruské a také evropské myšlenkové proudy, které pocházely například od jejich předchůdců moskevské společnosti Svobodomyšlné, která byla založena roku 1823, kam stejně jako ke slavjanofilům patřili hlavně potomci slavných šlechtických rodů. Tato společnost se snažila mezi lidmi vnést myšlenky francouzské revoluce, ale naprosto umírněným způsobem, chovali se spíše jako literární společnost, nesnažili se být radikálními nebo takovým skupinám konkurovat (Vlček 2002a: 93). Vzhledem k mnoha různým názorovým skupinám, ze kterých vzešli slavjanofilové, byli nejdříve uskupením, které nemělo vyhraněnou názorovost, naopak se jednalo o mnohonázorové uskupení, které se uskupovalo kolem různých časopisů. Mezi ty první patřil časopis Moskvan se šéfredaktorem Michaiilem Pogodinem. Do tohoto časopisu přispívali například i Alexej Chomjakov, nebo bratři Kirijevski (Geršenzon 1910: 100 — 110).

Toto první uskupení bylo formováno jako jakýsi klub, do kterého patřili hlavně intelektuálové patřící k ruské šlechtě. Využívali filozofické, literární nebo historografické analýzy, které jim pomáhaly rozebírat do hloubky ruskou krizi. Vzhledem k situaci, která panovala v Rusku, se toto uskupení tvářilo naprosto apoliticky, ale politické smýšlení a politická názorová vyhraněnost byly naopak pevnou součástí všech úvah, které se probíraly v kruhu těchto intelektuálů. Skupina slavjanofilů se snažila vyjít z problémů, které sužovaly Rusko, k tomu se nejprve snažili najít podmínky, které dovedly Rusko až ke krizi. Proto se z nich stalo velmi kritické uskupení, které kritizovalo minulost, dokonce od nich vzešla myšlenka, že všechno se začalo kazit už ve chvíli, kdy se carem stal Petr I. Jedním z hlavních problémů, který slavjanofilové viděli jako zásadní, byl pokles důležitosti šlechty a snaha jejich povinnosti nahrazovat byrokratickým aparátem. Většina členů totiž byla potomky starých a vážených šlechtických rodů, takže měli pocit, že právě oni jsou schopni zlepšit vývoj Ruska, a to obnovením starých tradic, od kterých se upouštělo (Vlček 2002a: 93).

Prakticky až do poloviny 19. století zůstávalo slavjanofilství pouze v rámci malých klubů intelektuálů. Problémem bylo, že v té době probíhala mohutná cenzura nařízená carem, takže šířit jakékoliv myšlenky bylo skoro nemožné. Navíc slavjanofilové se pomalu dostali do opozice ke státní ideologii, která zastávala jasný názor, že Rusko stojí na byrokratickém aparátu, vedeném carem, a tyto organizační struktury dokážou Rusko dostat z problémů, ať už hospodářských nebo sociálních. Naopak slavjanofilové toto vkládali do rukou lidu, národa, který se měl zhostit těchto povinností. I přes obtíže, se kterými se slavjanofilové setkávali, dokázali vycestovat do Slovanských zemí, tam získávat informace, které se jim poté povedlo šířit mezi lid a vnést tak mezi ruské obyvatelstvo osvětu o historii Ruska, jeho kultuře, folklóru, literatuře, což se dá považovat za jeden z velkých úspěchů tohoto uskupení (Vlček 2002a: 100).

Konkrétní názory, které slavjanofilové vzali za své, se začaly formovat ve 30. letech 19. století, přičemž jedním ze základních kamenů slavjanofilství byla představa, že Slované půjdou po vzoru Rusů, kteří vždy udávali správný směr a správný vzor,

který se formoval v minulosti, do doby, než se k vládě dostal Petr I. Tato ruská historie, ke které se podle slavjanofilů měli všichni navrátit, měla být základním kamenem slovanství. Dalším zásadním pilířem slovanství a slovanské jednoty bylo dle slavjanofilů jednotné náboženství. Konkrétně to bylo pravoslavné náboženství, které stejně jako jednotný jazyk identifikovalo Slované. Už ve 30. letech bylo jasné, že pravoslaví je podstatným prvkem. Například Ivan Kirijenskij tvrdil, že se jedná o svěštější církev, než je římskokatolické náboženství, a že toto náboženství musí být součástí života každého Slována, jeho kultury, společenského života i hospodářství. Tvrdil, že pokud se podaří znovu probudit pravoslavnou církev a pokud se změní její přístup a opravdu se stane součástí všech částí života každého Slována, pak to dokáže vyřešit problémy, ve kterých se Rusko ocitlo (Vlček 2002a: 94).

Právě Ivan Kirijevskij byl osobou, která velmi silně formovala ideologickou základnu slavjanofilů, právě on se velmi podrobně podíval na rozdíly mezi Východem a Západem, mezi Ruskem a západní Evropou a byl jedním z těch, kteří poukazovali na rozdíly a na jejich základě vyhodnocoval Rusko jako toho správného vůdce a zdůrazňoval ruský systém jako kvalitnější oproti západnímu vzoru. K těm ideologickým kořenům přispěl velmi výrazně i již zmíněný Alexej Chomjakov, který profanoval nerozlučné spojení mezi ruskou identitou a pravoslavím, přišel s tezí o tzv. sobornosti (Sabirov 1995: 63), což byla koncepce, která ukazovala Rusko jako sakrální společnost. Tato koncepce utvrzovala slavjanofily v tom, že Rusové jsou mimořádným a hlavně vůdčím národem ukazujícím směr právě i v náboženství. Mimořádnou osobností, která patřila do klubu slavjanofilů, byl například Ivan Aksakov, který pomohl popularizovat názory, které zastávali slavjanofilové (Vlček 2002a: 99).

3.3.2 Panslavismus

V minulosti byl panslavismus součástí mnoha mezinárodních krizí, dotýkal se kořenů nepokojů na Balkánském poloostrově, během raného začátku 19. století.

V aréně evropské politiky se objevil během bouřlivých dnů roku 1848, a také během rušného období, které skončilo berlínskou smlouvou z roku 1878 (Levine 1914: 664).

Ruský panslavismus sahá do dávné minulosti, kde se tento pojem dal vyslechnout z úst jak tehdejších intelektuálů, tak politických činitelů. Panslavismus vždy navazoval na současnou situaci ruského státu, na jeho postavení v dané době, ale zároveň se utvářel na základě minulého vývoje a blízké budoucnosti a hlavně vždy reagoval na mezinárodní souvislosti. Z toho je jasné, že panslavismus byl utvářen na základě mezinárodní nebo zahraniční politiky Ruska, a právě tento mezinárodní kontext utvářel idey o panslovanském spojení (Vlček 2002a: 39).

Panslavismus je ideově-politický směr, který zdůrazňuje jednotu slovanských národů a snaží se o jejich spojení, které má přinést řešení problémů v mezinárodní politice (v konkrétních historických obdobích). Panslavismus se nejvíce formoval ve státech, kde žilo slovanské obyvatelstvo a velmi často probíhal paralelně s národním obrozením. Vycházel hlavně z myšlenek intelektuálních elit (Voráček 2004: 57). Stejně tak byl spojen s rusofilstvím, přičemž se předpokládalo, že jednotícím prvkem slovanských národů bude právě Rusko, protože Rusko bylo považováno za jedinou slovanskou velmoc (Ištók 2003: 133).

Co se osobností spojených s panslavismem týče, jedním z prvních, kdo využil panslavismus k politickým účelům, byl chorvatský duchovní Juraj Križanić. Ten se v Evropě (protože v Moskvě s touto myšlenkou moc neuspěl) v 17. století pokoušel zprofanovat myšlenku o spojení všech Slovanů (Krizanic 1947: 75). Nakonec se pokusil získat na svou stranu ruského cara Alexeje Michajloviče a využil k tomu právě bojů s Tureckem. Snažil se carovi ukázat, jak sjednocení všech Slovanů může pomoci v bojích s Turky. Snažil se cara přesvědčit, aby se Rusko spojilo se Slovany v Srbsku, Bulharsku a Rumunsku a porazilo tak Turky, kteří právě Slovany utlačují (Vlček 2002a: 42). Križanić rovněž jako první přišel s myšlenkou, na které stojí ruský panslavismus, že všichni Slované, pokud chtějí bojovat proti Turkům, si musejí mezi sebou rozumět, což je možné jen pokud se všichni jazykově sjednotí (Golub 1986: 438). Tyto myšlenky ale nenašly u cara zalíbení a Križanić byl za snahu sjednotit slovanské jazyky vyhnán na Sibiř, kde napsal mnoho publikací o sjednocení

Slovanů, které se v 19. století staly pilíři pro slovanofily. Pro Križaniče nebylo podstatné pouze sjednocení jazyka, ale svojí myšlenku o panslavismu stavěl hlavně na jednotném náboženství (Vlček 2002a: 42).

Další osobností, která napomohla zakořenit ruský panslavismus, byl car Petr I. Právě Petr ve snaze o rozšiřování území a získání přístupů k teplým mořím, konkrétně Černému, využíval situace na Balkánském poloostrově a snahu tamějších Slovanů dostat se z pod nadvlády Turků. Petr I. Byl první, kdo přišel s myšlenkou balkánských Slovanů na pole arény evropské politiky (Levine 1914: 666). Petr I., aby mohl podpořit balkánské Slovany, využil myšlenku ohledně jednoty pravoslavného náboženství Rusů a Jihoslovanů. Petr I. vyjádřil nutnost, že tomuto lidu musí vládnout jediný panovník, který vyznává tu jedinou a pravou víru, pravoslaví, a tím správným panovníkem je jedině on sám. Navíc předpokládal, že pokud se mu podaří prosadit tuto myšlenku, nakonec dojde i k připojení balkánského území, a tím tolik chtěné rozšíření ruského území. Mimořádné je to, že Petrovi I. se podařilo tuto myšlenku o náboženské jednotě prosadit na půdě ruských intelektuálů, kteří řešili problematiku ruské krize a i oni posléze implementovali náboženskou a jazykovou jednotu jako jedno z možných východisek (Vlček 2002a: 46).

Petr I. nebyl zdaleka jediným ruským panovníkem, který využíval náboženskou jednotu pro rozšiřování území. Například Kateřina II. Veliká, respektive jeden z jejích diplomatů Grigorij Potěmkin, vyjednal s Tureckem mírovou dohodu, kdy turecký sultán přiznal Rusku nárok na poloostrov Krym a na oblasti kolem řeky Dněstr. To vše díky tomu, že Potěmkin využil při dohodách podobnost kultury a náboženství mezi pravoslavnými občany v Rusku a pravoslavnými občany na jiných územích. Ovšem že velmi podstatnou roli hrála rozpadající se Osmanská říše (Vlček 2002a: 47), ale zde je podstatné osvětlit kořeny panslavismu více, než popisovat historii Osmanské říše. Rozšiřování území se Kateřina II. věnovala stejně houževnatě jako její předchůdce a využívala německé obchodní a hlavně technické zdatnosti, které našla převážně u německých kolonistů (Voráček 2004: 69). Za Kateřiny II. Veliké byla vize panslavismu poprvé začleněna do právní podoby smluvního aparátu. V roce 1782 podepsala Kateřina s Turky mírovou dohodu v městě Jasy v Moldavsku, kdy součástí

dohody byla klauzule o možnosti Ruska ochraňovat pravoslavné křesťany žijící na území Turecka. Pro Rusy to ovšem znamenalo právo vměšovat se do slovanských, v tomto případě ale hlavně tureckých věcí, ne pouze podporu pravoslavných občanů (Vlček 2002a: 49).

Další z panovníků car Alexandr I. využil panslavismu k politickému profitu. Na základě myšlenky ochrany Slovanů se mu podařilo přesvědčit Srby a Rakušany ke spolupráci a vyvolat tak válku s Tureckem, která se odehrávala mezi léty 1806 — 1812, na jejímž základě Alexandr hodlal získat nárok na to, aby mohl obsadit území Balkánu, na které má Rusko dle svého názoru historický nárok. Celou tuto akci ale schoval pod snahu zajistit mír Slovanům žijícím na jihu. Za doby cara Alexandra vzniklo mnoho návrhů na panslovanskou federaci. Na raném začátku 19. století to byl například jeden z carských důstojníků Vladimír Broněvskij, který chtěl vytvořit slovanskou pravoslavnou federaci, ve které bude mít Rusko hlavní úlohu, jakožto vedoucí ukazatel náboženského a kulturního směru. Hlavním důvodem, proč Broněvskij přišel s návrhem založit slovanskou federaci, byla snaha ochraňovat Slovanů žijících na tureckém území. Mezi důstojníky nebyl názor na vytvoření slovanské federace ojedinělým, naopak. Například dalším důstojníkem, který přišel s podobnou myšlenkou jako Broněvskij byl Alexandr Polev. Ten předložil carovi myšlenku, že Rusko je jediný státní útvar, který má dost sil na to, aby dokázal seskupit všechny Slovanů (Vlček 2002a: 50).

Panslavistické idey nevycházely pouze z hlav vysoce postavených důstojníků a panovníků Ruska. V 19. století vznikalo mnoho skupin, shromáždění, mezi ty nejpodstatnější patřila tzv. Cyrilometodějská společnost, k níž se řadil například ukrajinský básník T. H. Ševčenko (Müllerová 2014: 21). Cyrilometodějská společnost působila v Kyjevě kolem roku 1846. Cílem této společnosti bylo rozvinout křesťanství, hlavně pravoslaví mezi všechny slovanské národy. Hlavní myšlenkou a pilířem této společnosti byl slovanský demokratismus, který na rozdíl od panslovanských federací přednášených ruskými důstojníky, viděl za cíl samostatnost všech slovanských národů. Protože jedině samostatné národy, které mají svoje vlastní vládní uskupení, a které jsou si navzájem rovny, mohou docílit kýženého

sjednocení všech Slovanů. Stejně jako byl panslavismus formován nejen státníky, ale stejně tak i různými uskupeními, rozmanitost byla i v národnostech, které formovaly ruský panslavismus. Rozhodně nešlo jen o Rusy, ale důležité byly i ostatní národnosti, jako Poláci, občané žijící na Balkánu, apod. (Vlček 2002a: 56).

Právě 19. století bylo tím obdobím, kdy se ruský panslavismus začal formovat do své dnešní podoby. V 19. století prosazoval panslavismus v Ruskunejvíce přírodovědec Nikolaj Danilevskij (Voráček 2004: 57), který se vyhlašoval proti Západu a tvrdil, že Rusko musí utvořit novou kulturní jednotku, kterou bude tvořit společně s ostatními slovanskými národy, nebo přijde o svůj mocenský význam. Podstatným historickým mezníkem bylo, že Slované jsou následníky Byzance a západoevropská civilizace má naprosto jiný kulturní základ. Pokud by se tedy Rusko spojilo s civilizací s jiným kulturním základem, mohlo by to vést až k jeho zániku (Ištok 2003: 133). Danilevskij doporučoval vytvořit Všeslovanský svaz, slovanskou federaci, která měla zahrnovat Bulharsko, Černou Horu a Srbsko, území Bosny a Hercegoviny a Řecko ve svých nejširších možných hranicích včetně území Thessalie, Kréty a Kyklady (Voráček 2004: 59). V těchto hranicích mělo Rusko platit za hegemonu. Dokonce tvrdil, že ideální stav v zahraniční politice Ruska je takový, když jsou ostatní evropské mocnosti ve vzájemném konfliktu a nespolupracují spolu. Kdyby spolu spolupracovaly, Rusko by nebylo dost silné na to, aby se jim postavilo (Ištok 2003: 133).

Panslavismus neskrytě navázal na myšlenky slavjanofilů, navíc se jím zabývaly osoby, které zajímala ruská historie, stejně jako tomu bylo právě u slavjanofilů. Jedním z podstatných jmen panslavismu je Michail Pogodin, profesor Petrohradské univerzity. Pogodin uvažoval už ve 20. letech 19. století o sjednocení všech Slovanů, navíc ve stejné době podporoval snahu Ruska vypomoci Slovanům na Balkánském poloostrově, což v jeho očích byla vlastně misijní akce, kterou mělo vždy za úkol vykonávat pravoslavné náboženství a navíc, podpora Slovanů sužovaných na Balkáně mohla být Rusku jen ku prospěchu, takže poprvé se panslovanské ideje transformovaly v imperiální (Vlček 2002a: 110). Navíc ruští panslavisté vždy nadřazovali zájmy Ruska nad zájmy ostatních slovanských států, což jen podporuje imperiální povahu

panslavismu (Voráček 2004: 58). V tomto směru pokračoval Pogodin i dále, navazoval na díla českých osvícenců jako byli Kollár, Dobrovský nebo Jungmann a vše formoval do myšlenky jediné slovanské jednoty, kterou přetvářel v jednotu politickou. Předpokládal, že tímto spojením se zvýší síla a moc samotného Ruska (Vlček 2002a: 110), které mělo podle Pogodina jako jediné budoucnost, na rozdíl například od západní Evropy (Kolejka 1992:61).

Pogodin přišel s teorií jednotného slovanského státu založeného na podobných kulturních znacích a panslavismu a také uznal, že jde o sjednocení v politickém slova smyslu, ne jen kulturním, či náboženském (Levin 1914: 679). Stejně jako slavjanofilové se velmi zajímal o ruskou historii, folklór a kulturní kořeny, ale k tomu výrazně přidával i historii ostatních slovanských států, jako byly Čechy, Polsko, nebo národy na Balkánu. Oproti slavjanofilům se ale lišil jedním velmi podstatným prvkem, kdy slavjanofilové předpokládali aktivitu vedenou zdola, tedy vykonávanou lidmi, národem. Pogodin v tomto zastával naprosto opačný názor, kdy podporoval sílu vládnoucích kruhů a hlavně se úplně oprostil od nacionality, jakožto něčeho, co definuje národ. Dalším velmi podstatným rozdílem mezi slavjanofily a Pogodinem byl postoj ke státu. Slavjanofilové pojem stát absolutně neuznávali, považovali za důležitý pouze pojem národ a pojem stát bylo něco, co vlastně neexistuje, protože národ nemůže být omezen v hranicích. Pogodin s tímto názorem vůbec nesouhlasil. A dále chtěl úplně otevřít celý ruský stát, jen tedy Slovanům, nikomu dalšímu, na rozdíl například od západníků. Tímto spojením a otevřením sechtěl vytvořit objekt natolik mocný, hospodářsky i sociálně, aby mohl být konkurencí pro západní Evropu. Těmito velmi inovativními myšlenkami položil ideové základy panslavismu (Vlček 2002a: 114).

Dalším podstatným rozdílem mezi slavjanofily a Pogodinem byl pohled na samoděržaví a nevolnictví. Pogodin a poté i panslavisté se k této myšlence stavěli kladně a hlavně si přáli, aby jakékoliv kroky, které budou ovlivňovat nevolnictví, neovlivnily šlechtu, která byla na nevolnictví závislá, tedy podporovali pouze zrušení státních rolníků. Pogodin nezůstal jen u psaní různých statí a přispívání do časopisů, ale naopak velmi aktivně jednal, a to hlavně na svých cestách po Evropě. V Rusku

zakládal mnohé sbírky, které měly pomoci v balkánské problematice, a poté velmi významně vyzdvihoval tuto ruskou aktivitu, která se hodila jako argument pro to, aby v případě slovanského sjednocení bylo právě Rusko vládnoucím národem, který bude ukazovat všeobecný směr. Finančních prostředků využíval Pogodin častěji, například když v roce 1838 poskytl 10 tisíc rublů ze státního rozpočtu českým obrozencům Pavlu Šafaříkovi a Josefu Hankovi. Zde je patrné, že se nejednalo pouze o dobročinné účely ze strany Ruska, ale o jasně politické záměry, které měly naznačit vládnoucí potenciál Ruska. Cesty, které Pogodin absolvoval, mu ukázaly pohled na slovanskou kulturu, kdy pochopil, že se jedná o stejné kulturní kořeny, o jednu historii a jeden literární základ. Náboženství až takovou váhu nepřikládal, tedy pouze v případě, kdy ho nepotřeboval pro obhájení ruských aktivit mimo ruské hranice (Vlček 2002a: 112).

Zvrat nastal v 50. letech 19. století, kdy se panslavismus stal dokonce potřebným nástrojem pro ruské politiky (Voráček 2004: 57) a v ten moment skončila persekuce jejích představitelů, cenzury a jiných překážek, které kladlo carské Rusko v rozvoji panslavismu, naopak podporovala názory o slovanské jednotě a blízkosti slovanských národů. Car Mikuláš do té doby nikdy neprojevil souhlas s panslavistickými názory, spíše naopak, v minulosti bylo několik slavjanofilů posláno na Sibiř apod. Důvodem změny v pohledu cara Mikuláše byly události právě 50. let, kdy evropské mocnosti Francie, Velká Británie a Rakousko nechtěli komunikovat s Ruskem a odmítali s ním navazovat vztahy. Tyto náznaky ukázaly Rusku, že je nepravděpodobné, že by mohlo konkurovat západním mocnostem a jak mělo Rusko zvykem, usoudilo, že konkurenceschopné bude pouze v případě, že zvýší svojí moc, což může udělat jediným možným způsobem, zvětšením své rozlohy. Zde přišly vhod právě myšlenky panslavistů. Vnější události a hlavně zahraniční politika Ruska tak přispěly k rozkvětu panslavismu, který nastal na konci 50. let (Vlček 2002a: 118).

Mocenské ambice cara v Černomoří a na Balkáně mohly být podpořeny panslovanskou ideou o všeslovanství i přesto, že car neplánoval nikterak podporovat panslavisty samotné, tedy aspoň ne otevřeně. Na druhou stranu kroky, které podnikal, podporovaly panslavisty samy o sobě. Car Mikuláš například vyjádřil podporu

Černohorcům, kteří se vzbouřili proti turecké nadvládě v roce 1853 a obvinil Turky z protislovanského chování. Jako podporu svých vizí viděli panslavisté i začátek Krymské války, kdy jí brali jako nevyhnutelnou z důvodu rozdílů mezi Ruskem a západní Evropou a naprosto souhlasili s carovým jednáním, kdy ukončil všechny diplomatické vztahy a vydal se cestou válečného stavu (Vlček 2002a: 123). Zvláštní je, že podpora Krymské války ze strany panslavistů neskončila ani ve chvíli porážky Ruska, panslavisté se nedočkali odlivu přízně, prakticky naopak, protože dokázali vývoj války a i její konec svalit na bedra západních států a využít tak nevědomosti a dát veškerou vinu na vnějšího nepřítele — Západ. Tyto události dokonce vedly k nemožnému - k implementování panslavismu do státní ideologie, a to i přesto, že nebyl ze strany vlády podporován otevřeně. Porážka Ruska v Krymské válce tedy ze strany panslavistů byla jen dílčím neúspěchem a snaha spojit všechny Slovany ve všech aspektech života se stala ještě nutnější než kdy v minulosti (Vlček 2002a: 124).

Krymská válka přinesla zajímavý zvrat, kdy se jí podařilo téměř smazat rozdíl mezi slavjanofily a panslavisty (Vlček 2002a: 130). Panslavisté a slavjanofilové měli v minulosti rozdílné názory například na to, kdo by měl vykonávat aktivitu ke zlepšení situace v ruském státu. Slavjanofilové předpokládali, že tyto změny zajistí sami lidé, Rusové a naopak panslavisté očekávali tyto zásadní kroky ze strany vlády, samotného státu. Z toho vyplývá další rozdíl mezi slavjanofily a panslavisty. Slavjanofilové neuznávali pojem stát, protože útvar ohraničený hranicemi by mohl omezovat národ, což byl důležitý pojem pro slavjanofily. Oproti tomu panslavisté stát potřebovali, protože potřebovali vládnoucí sféru, která provede změny a zajistí tak Rusku blahobyť. Stát měl být ten, který se bude rozšiřovat a zahrnovat pod sebe tím pádem další Slovany a pravoslavné. A jedním z podstatných rozdílů byl postoj k nevolnictví. Slavjanofilové bojovali za osvobození národa, aby mohl bojovat za změny v Rusku, ale panslavisté nevolnictví podporovali, stejně jako šlechtické kruhy (Vlček 2002a: 114).

4 Vybrané události ruské expanze a interpretace geopolitických konceptů

Ruská zahraniční politika má své charakteristické rysy a jedním z nich je to, že ruští nebo moskevští vládcí se vždy snažili zvětšovat svůj vliv, a to nejen politický, ale hlavně ten územní, protože územní vliv ztotožňovali s politickou mocí. Oproti jiným středověkým státům byla snaha dobývat nová území mnohem citelnější a výraznější. Hlavním motorem pro tuto snahu byla myšlenka, že Rusko je neustále v ohrožení a jediný způsob, jak to změnit, je neustále zvětšovat již tak rozlehlé území (Pipes 2004: 109). To, že Rusko bylo v minulosti ohrožováno, jen dokazují historické události, jako bylo dobývání Ruska mongolskými nájezdníky. Tyto občasně nájezdy, které ale měly ničivou sílu, rozvracely ruskou zem a nutily obyvatele žít v neustálém strachu. Mongolové ale nebyli jedinou hrozbou, další přicházely z území Polska, Švédska, nebo od Turků. Nešlo jen o hrozbu nájezdů, ale také o politické upevňování moci ze strany západoevropských mocností, kdy Velká Británie, Španělsko a mimo jiné i Francie se snažily upevňovat svoji moc, na což izolované Rusko muselo reagovat a využít tedy ve vlastních očích svých předností, jako bylo samoděržaví, oddaný lid a hlavně pravoslavná církev (Vlček 2002a: 40).

Od 18. století se pro Rusko stalo území ještě důležitějším než kdy dříve a hlavně se stalo principem vládnutí a tento stav začal formovat zahraniční politiku Ruska (Burbank, Von Hagen 2007: 6). Pro Rusko byla důležitá expanze, protože územní růst znamenal politickou moc (Pipes 2004: 109). V minulosti na tuto myšlenku upozornil již Petr Čaadajev ve svém Filosofickém listu, kde napsal, že „*územní velikost Ruska je jedinou propustkou k význačnosti této země v dějinách lidstva*“ (Nowak 2010: 43). Rusko se tedy začalo soustředit na mapování neznámých, ale i známých evropských území, začalo podporovat expedice, které měly prozkoumat nejen samotnou ruskou říši, ale i další zahraniční území. Zájem o geografii se přenesl i do veřejné diskuze a Rusko začalo cítit potřebu definovat své území, vyznačit si hranice, určit centrum apod. Ruští vládcí jmenovitě Petr I. a Kateřina II. se zasloužili o tuto evoluci v ruském myšlení a zároveň zavedli nové principy vládnutí. Mezi

něpatřilo například neustálé rozšiřování území, získávání nových obyvatel a zdrojů (Burbank, Von Hagen 2007: 6). Začleňování nových obyvatel ale přineslo i nové náboženské směry a náboženskou diverzitu obyvatelstva. Problémem bylo, že jedna z koncepcí ruské geopolitiky bylo jednotné náboženství – pravoslaví, ale expanzivní politikou Ruska v 19. století došlo k tomu, že třetina obyvatel, která žila v Rusku, nebyla pravoslavného vyznání (Zajaczkowski 2011: 62). Co se rozšiřování území týče, Rusko potvrzovalo svoji suverenitu právě nabýváním nových územních celků a velikost impéria byla jedním z nejdůležitějších článků ruské geopolitiky. Společně s rozlohou Rusko nabývalo bohatství, produktivitu, rozšíření trhu a lidských zdrojů (Burbank, Von Hagen 2007: 22). Zvětšování území přineslo ale i rozdrobení a roztržení trhu, zároveň také nutnost zlepšení komunikace a toku informací, protože centrum muselo mít kvalitní informace o zbytku území (Bílek 2014: 8). Tyto nové způsoby vládnutí se otiskly do zahraniční politiky Ruska, a jak jsem již zmiňovala, Rusko se po skončení éry Petra I. začalo soustředit na západ, Evropu, což přineslo například účast v sedmileté válce, nebo při dělení Polska.

Na začátku 19. století propuklo otevřené střetnutí mezi Anglií a Francií, kdy se Anglie snažila uhájit své postavení největší koloniální velmoci na světě. Anglie věděla, že bude zapotřebí ruské armády, protože francouzské loďstvo bylo na cestě atakovat britské pobřeží a samotná Francie pod vedením Napoleona Bonaparte rostla v očích Británie až hrozivě. Stanovisko Ruska k nastalé situaci tvořilo mnoho okolností. Jednou z nich byla francouzská podpora Turků, která vedla k ohrožení ruských mocenských zájmů na jihu ruského území. Navíc celkové posílení vlivu Francie vedlo ke zmenšení politického vlivu Ruska a vztahy mezi Ruskem a Francií byly již tak na bodu mrazu (Švankmajer et al 1995: 222). Rusko se tak za doby napoleonských válek stalo jedním z naprosto klíčových aktérů, který, dá se říct, pomohl k tomu, aby byla Francie poražena. Navíc ona bilance mezi Francií a Ruskem vedla k tomu, že změna rozložení moci v Evropě byla řešena i při jednání vysoce postavených státníků na konferencích v Paříži a také ve Vídni. A jedním z podstatných bodů těchto jednání bylo právě Rusko, které se začalo tlačit do Evropy (Longworth 2008: 191). Tato snaha Ruska dostat se do Evropy a vytvářet aliance s evropskými mocnostmi se může velmi dobře spojit s myšlenkou tzv. západní otázky ruské

geopolitiky. Přesto vytváření aliancí s evropskými mocnostmi je trochu kontroverzní, protože odporuje koncepci Třetího Říma³ v tom, že například Strémooukhoff (1953: 85) poukazuje na to, že Konstantinopole vytvářela aliance s národy, jež mluvily jiným jazykem a vyznávaly jiná náboženství, což vedlo právě k jejímu pádu. Proto zde Rusko svou účastí ve Svaté Alianci a Trojdohodě odporuje geopolitickým směrům, které vyznávalo (Bílek 2014: 10). Na druhou stranu Rusko potřebovalo evropské spojence a tyto kroky zahraniční politiky se tedy dají vysvětlit jako dočasné řešení, které je pouze nástrojem ke vládnutí všem věřícím pod jedním a tím správným panovníkem (Pipes 2004: 287).

Snaha Ruska dostat se do Evropy se ale také dá interpretovat jako koncepce snahy Ruska expandovat do území, které bylo součástí hranic Kyjevské Rusi (Bílek 2014: 9). Stejná koncepce může interpretovat také angažmá Ruska v dělení Polska (Nowak 2010: 45) a také ve chvíli, kdy se Rusko snažilo potlačit varšavské povstání ve 30. letech 19. století (Longworth 2008: 191). Nedobrovolné připojení části polského území k Rusku se ale také dá vysvětlit pomocí koncepce panslavismu, tedy koncepce všech Slovanů, kteří jsou vedeni Ruskem (Bílek 2014: 13).

Relativně snadná expanze v Evropě byla nečekaně ukončena Krymskou válkou (Zajaczkowski 2011: 49). Krymská válka byla vlastně kompenzací neúspěšné vnitřní politiky, která měla kromě územních zisků přinést i účinnou zbraň proti opozici. K této expanzi přispěly mimo jiné vnější okolnosti, jako bylo oslabené Turecko a Evropa (jak se domnívalo Rusko), kooperující Rakousko a samozřejmě neporazitelné Rusko. Krymská válka, nebo spíše samotný zásah proti Turecku, se dá interpretovat jako zásah v zájmu víry, tedy jako „ochrana pravoslavných a svatých míst v Jeruzalémě“ (Švankmajer et al 1995: 255). Protože osmanský sultán předal správu jeruzalémských chrámů zasvěcených křesťanům do správy Francouzům, což se Rusko nelíbilo, protože tato povinnost vždy patřila pravoslavným Rusům. Car Mikuláš I. to nesl velmi nelibě a vedlo to k tomu, že se pokusil, aby mělo Rusko právo do zasahování do záležitostí pravoslavných obyvatel v Osmanské říši. Aby dosáhl tohoto cíle, vyzdvihl také to, že Osmané špatně zachází se slovanským obyvatelstvem na Balkáně. A nakonec

³Zde jde o pohled, kdy podle Pipes se jedná o celou Ruskou říši a nejen Moskvu (Pipes 2004: 287).

vyhlásil Turecku válku (Figes 2010: 432). Rusko v roce 1853 vyrazilo do dunajských knížectví a vyhrálo v námořní bitvě u Sinopu. Válka vypadala jako rychlý konflikt s jasným vítězstvím Ruska, ale v březnu 1854 se do konfliktu vložily Británie a Francie, postavily se na stranu Turecka a vyhlásily Rusku válku. Rusko se tak dostalo do výrazné opozice proti evropským velmocím a Rakousko se nakonec přiklonilo k neutralitě. Problém byl v tom, že carské Rusko nebylo ve stavu, kdy si mohlo válečný konflikt dovolit, protože nebylo dostatečně připraveno ani ve vojenské, ani v ekonomické sféře. Problém byl v nedostatku železnice, v zastaralých stříelných zbraních a v nekonkurenčním loďstvu, nehledě na neorganizované a korupční poměry v ruském vojsku. Spojenci vyjeli do boje proti Rusku na všech mořích, od Baltického moře až po Tichý oceán a nejpodstatnějším směrem celého útoku se stal Krymský poloostrov a obležení Sevastopole, který padl v roce 1855. O rok později byla podepsána mírová smlouva v Paříži a Rusko muselo přistoupit na odevzdání území kolem ústí řeky Dunaj a na úplné vyčištění Černého moře od válečného loďstva. Rusko také ztratilo nárok na garantování autonomie Moldavska a Valašska a tradice, že Rusko ochraňuje práva tureckých křesťanů, byla zrušena a těmto občanům začali jejich práva garantovat spojenci. Mezinárodní postavení Ruska tak dostalo velké újmy (Švankmajer et al 1995: 256). Krymská válka se nakonec ukázala jako poučná zkušenost, dalo by se říct i lekce, jak pro Rusko, tak pro Spojence. Spojenci získali lekci v tom, že by se měli blíže podívat na geografii vzdálených zemí, a také, že udržení Ruska od čínského trhu není vše, konkrétně u Británie tato zkušenost zakořenila hluboké obavy z ruské expanze a Rusko si uvědomilo, že neznalost geografie a nedostatečná komunikace může porazit Spojence i přes jejich převahu ve válečné síle a vyspělosti lodních sil (Stephan 1969: 275).

Krymská válka se dá snadno interpretovat z pohledu teorie panslavismu, protože Rusko využilo koncept ochrany pravoslavných obyvatel ve chvíli, kdy se snažilo získat stejná práva na tureckém území, jako měla například Francie. Rusko poté obviňovalo osmanského sultána ze špatného zacházení s obyvateli na Balkáně, kde se také jednalo o Slovany. A využilo panslovanské koncepce k vyhlášení války. Z toho důvodu se zde dá koncepce geopolitická panslavismu chápat jako způsob ospravedlnění vytvoření válečného konfliktu. Krymské války se dotýká i koncepce

Ruska jako dědice Kyjevského knížectví, protože za dob Kyjevské Rusi část Krymu spadala pod Ruské území(Švankmajer et al 1995: 15) a Rusko v 19. století mělo pocit, že na tato území má stoprocentní nárok.

V polovině 19. století se Rusko snažilo obnovit si svou prestiž, revidovat výsledky krymské války a znovu získat místo v politice, která ovládala Evropu. Rusové se snažili dostat se opět k Dunaji a hlavně se vymanit z podmínek, které Rusku udával pařížský mír, které byly více než ponižující (Švankmajer et al 1995: 266). Nástrojem k těmto velkým ruským plánům se měla stát tzv. osvobozenecká válka, koho jiného, než Slovanů žijících na Balkáně. Pro Rusko bylo velmi výhodné, že většina balkánských Slovanů byla v konfliktním postavení s Osmanskou říší a Rusko se právě Osmanskou říší snažilo oslabit, protože pro Rusko byla jedním z nejvýznamnějších protivníků (Quataert 2005: 5), který se formoval již v minulosti, od dob, kdy Turecko dobylo Byzanc. Turecká říše se začala výrazně zvětšovat už v roce 1459 dobytím Srbska, Bosny, Řecka, ale také Valašska a Moldavska. Turkové dosáhli nebývalých územních úspěchů v podobě dobytí Bělehradu v roce 1520. Turecko tedy ovládlo Balkán, střední Uhry, Chorvatsko, Sedmihradsko, Valašsko a Moldavsko, Besarábii, poloostrov Krym a získalo přístup k Azovskému moři. Podstatné ale je zmínit, jaké obyvatelstvo žilo v těchto hranicích. Jednalo se především o Slovany, což se stalo pro Rusko nepříjemnou realitou a Turecko jako nepřítel nemohlo dále přehlížet. Zde je tedy vidět, že Rusko mělo hned několik důvodů zakořeněných z minulosti, proč zahájit vojenské tažení proti Turkům, jednalo se nejen o politický a územní vliv, ale i o hospodářské hledisko, kdy Rusko si uvědomovalo, že trápí na tom, že nemá přístup k Černému moři, protože ostatní studená moře, ke kterým mělo Rusko přístup, mohlo využívat jen za velmi teplých měsíců a celoroční kotvení bylo naprosto nemyslitelné, navíc bylo zapotřebí zkrátit lodní cestu do západní Evropy a zlepšit tak svou ekonomickou situaci. Z toho důvodu se Rusko rozhodlo uzavřít dohodu s ostatními mocnostmi, které braly Turky jako nepřítel a vytěžit tak na tom přístup k teplému moři a vliv na Balkánském poloostrově (Vlček 2002a: 40).

V 19. století Rusko prakticky podpořilo protiturecké povstání, které se konalo v Bosně a mimo jiné se Rusové zasadili o podporu Srbů a Černohorců k válce. Tomuto

zvýšenému angažmá na Balkáně hodně pomohlo hnutí slavjanofilů (Vlček 2006: 73-89). Srbsko nakonec v roce 1876 válku opravdu vyhlásilo, ale ve válečných konfliktech nebylo úspěšné. Rusko se postavilo proti Turecku a nařídilo mu vyhlásit mír a nařídilo zákaz vojenské aktivity ze strany Turecka na balkánském poloostrově. Na Rusko a hlavně jeho obyvatele měly tyto události razantní vliv, protože v celém Rusku nastala vlna protestů proti Turkům, velká podpora Slovanů žijících na Balkáně, do veřejné komunikace se zařadila debata o slovanské věci, ruské odpovědnosti, které má vůči Slovanům, kteří jsou potlačováni. Což Petrohrad využil k tomu, aby podpořil propagandu samotné války a v roce 1877 ji Turecku vyhlásil (Švankmajer et al 1995: 266). Rusko vybojovalo a těžce zaplatilo za vítězství, ale otevřelo si cestu směrem k Cařihradu. Zajímavé je, že navrhlo předběžnou mírovou dohodu bez válečných spojenců, prakticky úplně vynechalo Rumunsko a Srbsko a v San Stefanu podepsalo předběžný mír. Mírová dohoda sice nezůstala platná, ale poukázala na pravé cíle Ruska a Srbové dokonce „*obviňovali Rusy z obchodu se slovanskými bratry*”. San Stefanský mír ukázal ruskou snahu dostat se do Cařihradu (Švankmajer et al 1995: 267). Tato expanze na Balkán s cílem postupu do Cařihradu má ideové podložení v geopolitickém rozměru utvářeném pomocí koncepce panslavismu, k této koncepci bylo Rusko vedeno již od chvíle, kdy Turecko v roce 1453 dobylo Byzanc a způsobilo tak její zánik, ale hlavně z Osmanské říše se tak stala světová velmoc, která mimo jiné získala balkánský poloostrov a s tím i slovanské obyvatelstvo, které by podle koncepce panslavismu mělo být pod ochrannými křídly Ruska. Prakticky se tak jednalo o jeden z prvních impulzů k obratu na panslavismus v problematice s Tureckem (Bílek 2014: 14).

Po skončení Krymské války se Rusko obrátilo mimo jiné i směrem na východ, do střední Asie. Ruská invaze na Sibiř a do Kazašských stepí začala již v polovině 16. století, což byl ze strany Ruska logický krok, už protože kazašské chanáty byly velmi slabé a technologicky nevyspělé a naopak Rusko byla země ve velmi geopoliticky výhodné pozici vůči těmto chanátům, navíc plná materiálních a lidských zdrojů (Yetisgin 2000: 1).

Tato invaze byla velmi plynulá a výsledkem bylo připojování obrovských teritorií k ruskému území. Tento proces ještě umocnilo obrovské nerostné bohatství a potenciál nových území a zároveň vojenská, sociální a hospodářská nevyspělost tamních obyvatel. Osoba, která se velmi zajímala o tuto východní invazi, byl již car Petr I., který se snažil z Ruska udělat nejmocnější říši na světě a věřil, že síla leží právě v zemích na východě, v kazašských stepích. Navíc poté, co navštívil evropské země, zjistil, jak kolonie dělají z těchto zemí země bohaté a prosperující. Bylo mu jasné, že s těmito mocnostmi nemůže soupeřit na západě ani za mořem, tak obrátil svou pozornost na východ (Yetisgin 2000: 2). Stejnou důležitost přikládal Petr I. i přístupům k mořím, a snaha dostat se k Černému moři byla značná. Již na konci 17. století získal přístav Azov (Švankmajer et al 1995: 87) a na konci 18. století pronikla k Černému moři carevna Kateřina II., která se zasadila o dobytí poloostrova Krym a vybudování přístavu Novorossijsk (Leichtová 2009: 197). Dalším podstatným územím, o které usilovalo za dob Petra I., bylo území Indie, ve kterém car viděl nejbohatší zemi na světě kvůli svým zlatým dolům a trhu s hedvábím (Yetisgin 2000: 3).

Rusko se v Asii nesoustředilo pouze na černomořský region, ale získávalo nová území i na Kavkaze kde v roce 1828 uzavřelo Rusko smlouvu s Persií a získalo tak území dnešní Arménie, Gruzie, Nachičevanu a Ázerbajdžánu (Yetisgin 2000: 7). Ovšem na Kavkaze muselo Rusko bojovat s partyzány a poté, co bylo oslabeno Krymskou válkou, se začalo v 60. letech 19. století soustředit na ázerbajžánské chanáty, kde čekalo, že získá zpět svojí politickou a vojenskou prestiž, a to díky malým nákladům (Mackenzie 1969: 210). Po Krymské válce se Rusko význačně otočilo východním směrem a začalo postupovat do střední Asie velmi rychle, získalo oblast mezi Kaspickým mořem a čínskou hranicí (Lewis 1995: 251) a během poloviny 19. století zbyly v centrální Asii pouze poslední tři chanáty. Prakticky jedinou zemí, která byla v Asii schopná konkurovat Rusům, byla Velká Británie, ta se ale v dané oblasti Rusům nepostavila a nechala jim volné pole, pokud se vyhnou oblastem Persie, Afghánistánu a Indie (Yetisgin 2000: 9). Rusko bylo taktéž omezeno pařížskou mírovou dohodou z roku 1860, ale po započetí francouzsko-pruské války začalo Rusko

tuto dohodu ignorovat a znovu natlačilo na Turecko. V 80. letech 19. století se Rusko dostalo až k hranicím Íránu a Afghánistánu (Lewis 1995: 251).

Rusko mělo několik důvodů a příčin k expanzi do střední Asie. Jednou z nich byla snaha o zajištění vlastních hranic na východě, kde se Rusové obávali nájezdníků (Yetisgin 2000: 2000: 43). Ale nesmí se opomenout, že přestože se Rusko snažilo o ochranu svého teritoria, území, na které Rusko expandovalo, bylo obrovskou studnicí nerostného bohatství (Donalds, Noguee 2009: 24). A Rusko mělo velkou potřebu nerostných surovin, hlavně bavlny, hlavně kvůli ruskému trhu, který se v odpovědi na rozvíjející kapitalismus ozval (Polunov 2005: 164). A právě ve střední Asii byla velmi kvalitní půda, kterou Rusko potřebovalo k těmto záměrům (Pierce 1690: 17).

Pro pochopení obratu Ruska do Asie se dá využít geopolitická koncepce teorie panslavismu, protože Rusko připomínalo existenci Slovanů žijících v Asii, pod nadvládou jiných říší, a upozorňovalo na jejich potřebu pravoslavného vládce, což zde je částečně vhodné i koncept Třetího Říma. Pro invazi do Asie je vhodná také koncepce Ruska, které samo sebe vidí jako nástupnický stát bývalého mongolského impéria. Tato koncepce interpretuje účast Ruska v rusko-perských a kavkazských válkách, ve kterých Rusko bojovalo za účelem zakavkazská území, na která má z historického hlediska nárok. (Bílek 2014: 12).

5 Závěr

V předchozích kapitolách byly popsány ideologické koncepty nebo přístupy, které byly formovány v Rusku do roku 1917 a které formovaly ruskou geopolitiku 19. století a zároveň i ruskou expanzi. Další kapitoly přiblížily vybrané události, které souvisely s ruskou expanzí v 19. století. Důležité je ale zmínit, že Rusko vždy vidělo svůj mocenský potenciál ve velikosti svého území. Vždy mu přikládalo velkou váhu a od minulosti po současnost mělo Rusko potřebu tato území rozšiřovat (Pipes 2004: 109), zvětšovat tak svůj potenciál v oblasti lidských zdrojů, v oblasti trhu, což se rozmohlo ještě více při vtrhnutí kapitalismu na ruský trh, ale i v oblasti nerostného bohatství, úrodné půdy apod. Je jisté, že Rusko využívalo své geografické polohy k dosažení těchto cílů, ale nedá se univerzálně říci, že výše popsané ideologické přístupy byly přímo nástrojem, díky kterým těchto cílů Rusko dosahovalo.

Podle Wojciecha Zajaczkowskiho (2011: 40) je jisté, že ideologické koncepce měly podstatný úkol během rozšiřování území už za dob Moskevského státu a poté i carského Ruska. Zajaczkowski je ale přesvědčen, že se nejednalo o zdroj síly k expanzím, které vedly k územnímu rozvoji. To, že tyto koncepce měly podstatnou úlohu, je podpořeno i pohledem Geraoida Tuathaila (1996: 16) na geopolitiku, která podle něho obhajuje expanzivní a imperialistické chování státu. Je tedy vidět, že tyto ideologické koncepce byly pro Rusko základem k argumentaci jeho chování a částečně tak vysvětlují některé události, které podniklo Rusko v 19. století.

Žádná z koncepcí ale nevysvětluje jednotlivé kroky ruské expanze přesně a úplně. Jedná se spíše o opěrné body, než o kompletní vysvětlení chování Ruska. Například podle Jaroslava Bílka (2014: 15) reálné vztahy mezi Ruskem a ostatními evropskými mocnostmi neodpovídaly ideologické základně jednotlivých koncepcí a Rusko tak často popíralo podstatné součásti idejí, které často byly dokonce součástí státní ideologie. Rusko například během válečných konfliktů v Evropě potřebovalo spojence a neohlíželo se tedy na to, že dané mocnosti používají jiný jazyk nebo že vyznávají jiné náboženství, než to jediné správné, tedy pravoslaví. Zde je vidět, že během kroků Ruska docházelo vždy k využití části jedné z koncepcí (během expanze

v Evropě například teorie o bývalých kyjevských územích), a zároveň k popření koncepce další (během expanze v Evropě došlo k popření teorie třetího Říma).

Rusko se tedy soustředilo více na každodenní politiku, na vnitřní problémy a pokud šlo o geopolitické přístupy, Rusko upřednostňovalo získávání zisku a politické moci ve snaze stát se další evropskou velmocí, před uplatňováním do detailu ideologických koncepcí, které v Rusku byly součástí diskuze v 19. století. Navíc v momentech, kdy se Rusko řídilo těmito koncepcemi, často docházelo k tomu, že to mělo reálné dopady na zahraniční politiku a hlavně vztahy mezi Ruskem a okolními státy. Například expanze na východ vedla ke zhoršení vztahů mezi Ruskem a Anglií a mnohem horší dopad mělo uplatňování koncepce panslavismu, kdy po expanzi Ruska na Balkán došlo k nevýhodnému postavení Ruska na mezinárodním poli (Bílek 2014: 15).

Co se týče výzkumných otázek stanovených v úvodu práce, jednotlivé koncepce panslavismu, slavjanofilství a třetího Říma určitě ovlivnily vnější politiky Ruska v tom směru, že jí pomohly obhájit a často také umožnit Rusku podniknout dané kroky, viz konflikt Ruska s Tureckem v Krymské válce, kdy Rusko použilo panslavismus jako důvod pro vyhlášení války. Zde je vidět, že Rusko se o panslavismus opřelo velmi významným způsobem právě ve chvíli, kdy se rozhodlo expandovat na Balkánský poloostrov, a tím rozšiřovat svůj geopolitický záměr o zvětšování svého území směrem k Cařihradu. Tento krok zdůvodnilo ochranou balkánského obyvatelstva, k čemuž mu i výrazně pomohlo hnutí slavjanofilů, jejichž názory podporovaly ruskou podporu tamních obyvatel během protitureckých povstání. Panslavismus byl tedy často používanou koncepcí, která ovlivňovala zahraniční politiku, Rusko jí využilo mimo jiné například ve chvíli, kdy se snažilo připojit části polského území a tyto kroky obhajovalo tím, že nejenom, že se jedná o část území, která historicky spadala pod Rusko, respektive Kyjevskou Rus, ale jedná se i o slovanský národ, který Rusko dle koncepce panslavismu musí ochraňovat.

Koncepci panslavismu Rusko využívalo také v expanzivním obratu směrem do Asie, protože i v Asii žilo mnoho Slovanů, kteří ze Sibíře postupně emigrovali až do Asie. Ruku v ruce s panslavismem šla koncepce Moskvy jako třetího Říma, protože

Rusko nejenže využívalo toho, že se jedná o Slované, ale hlavně o pravoslavné Slované, kdy Rusko musí tyto národy vést a ochraňovat je, podporovat je ve vyznávání a šíření pravoslaví, což se také ukázalo během Ruské expanze na Balkán a do Asie. Je tedy více než zřejmé, že expanze Ruska v 19. století často vyhovovala jednotlivým koncepcím, které díky tomu dosáhly takové popularity, že ve chvíli, kdy to pro Rusko bylo výhodné, se staly dokonce součástí státní ideologie Ruska v 19. století. Toto platí pro koncepci panslavismu v době po skončení Krymské války, kdy se panslavismus implementoval do státní ideologie. Stejně tak koncepce Ruska expandujícího do hranic bývalého Kyjevského státu byla brána jako součást státní ideologie ve chvíli, kdy Rusko řešilo spory s Litvou o sporná území a potřebovalo podpořit výraznou expanzivní politiku vůči Litvě.

Cílem práce bylo analyzovat, zda tyto jednotlivé geopolitické koncepce měly vliv na zahraniční politiku Ruska v 19. století. Protože žádná z koncepcí se nestala součástí ať už státní ideologie nebo zahraniční politiky úplně univerzálně, tak je nepovažuji vyloženě za důvody ruské expanze v 19. století, ale rozhodně zahraniční politiku ovlivnily a spíše se přikláním k tomu, že všechny výše zmíněné teorie fungovaly jako odůvodnění nebo obhajoba kroků Ruska, které byly vedeny za účelem zvyšování politické moci.

6 Resume

The thesis deals with the issue of foreign policy concepts of Tsarist Russia, in the 19th century. The introduction of the thesis describes the situation in Russia in the 19th century, its economical and social problems and its expansion policy. The geopolitical concepts that influenced the foreign policy of Russia in the 19th century are briefly introduced.

The first chapter explains the concept of geopolitics and describes the Russian geopolitics, its history and evolution. This chapter is followed by chapters that focus on the geopolitical concepts of Russia that were developed until the 19th century. Especially Russia as a heir to the Mongol empire and the principality of Kiev, Moscow - Third Rome, Slavophilia and Pan-Slavism.

The empiric part of the thesis concentrates on the real course of selected cases of Russian foreign policy in the 19th century and this foreign policy is interpreted on the basis of the aforementioned geopolitical concepts.

The conclusion responds to the hypothesis from introduction: Influenced Pan-Slavism/Slavophilia/theory of Moscow as a third Rome, Foreign Policy of Russia in the 19th century? Has it become one of these geopolitical concepts part of the state ideology of Russia in the 19th century? Did Russia justify some of its expansive steps in the 19th century using these concepts? The conclusion also explains whether these concepts influenced Russian foreign policy of the 19th century or not.

7 Zdroje

Bílek, Jaroslav (2014). Geopolitické koncepce a imperialismus v carském Rusku 19. století. *HISTORICA Revue pro historii a příbuzné vědy* (1), s 1–15.

Boček, Pavel (1984). *Vývoj třídně politických názorů v Rusku na přelomu 15.-16. Století. Místo a úloha teorie „Moskva — třetí Řím“* (Brno: Brněnská Univerzita).

Burbank, John — VonHagen, Mark (2007). *Coming into the Territory : Uncertainly and Empire* In: Burbank, John — VonHagen, Mark — Remnev, Anatolyi (2007). *Russian Empire : Space, People, Power, 1700–1930* (Bloomington: Indiana university Press).

Cimbajev, Nikolaj (1986). *Slavjanofilstvo. Iz istorii russkoj obščestvenno-političeskoj mysli XIX veka* (Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta).

Chomjakov, Aleksej (1886). *Polnojesobranije sočinenij Alekseja Stepanoviča Chomjakova* (Moskva : I.N. Kušnerev).

DONALDS, Robert — NOGEE, Joseph (2009). *The Foreign Policy of Russia : Changing Systems, Enduring Interests* (New York: Routledge).

Figes, Orlando (2010). *Crimea: The Last Crusade* (London: Allen Lane).

Geršenzon, Michail (1910). *Epocha Nikolaja I.* (Moskva : Obrazovanie).

Golub, Ivan (1986). The Slavic Idea of Juraj Križanić. *Harvard Ukrainian Studies* 10 (3/4), s. 438–491.

Gombár, Eduard (2013). Ázerbájdžána „velká hra“ velmocí 1801–1813. *Bulletin Centra ázerbájdžánských a kaspických studií*, s. 1–20.

Hnízdo, Bořek (1994). Základní geopolitické teorie. *Mezinárodní vztahy* 29 (4), s. 72–79.

Ištok, Robert (2003). *Politická geografie a geopolitika* (Prešov: Prešovská univerzita).

Ištók, Robert (2004). *Geopolitika v globalizovanom svete* (Prešov: Prešovská univerzita).

Vlček, Radomír (2002b). *Rusko a Západ. Ke kulturně civilizačnímu dilematu 19. Století* In: Hanuš, Jiří (2002). *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. Století* (Brno: Masarykova Univerzita).

King, Charles (2008). *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus* (Oxford: Oxford University Press).

Kodet, Roman (2012). *Rusko* In: Skřivan, Aleš st.— Budil, Ivo — Kodet, Roman — Skřivan, Aleš ml. — Novotný, Lukáš (2012). *Kapitoly z dějin 19. Století. Úvod do výuky moderních dějin I* (Plzeň: Západočeská univerzita).

Kolejka, Josef (1992). Slovanství (Slovanofilství) ruské společnosti v první polovině 19. století. *Sborník prací filozofické fakulty* 39, s. 53–65.

Krizanic, Juraj (1947). A Precursor of Pan-Slavism. *American Slavic and East European Review* 6, (3/4), s. 75–92.

Leichtová, Magdaléna (2009). *Integrační procesy v postsovětském prostoru: role Ruské federace v integračních procesech v oblasti Baltského a Černého moře* In: Waisová, Šárka a kol (2009). *Regionální integrační procesy* (Plzeň: Západočeská univerzita).

Levin, Louis (1914). Pan-Slavism and European Politics. *Political Science Quarterly* 29 (4), s. 664–686.

Lewis, Bernard (1995). *Dějiny Blízkého východu* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Longworth, Philip (2008). *Dějiny Impéria : Sláva a pád ruských říší* (Praha: Beta).

MacKenzie, David (1969). Tashkent — Past and Present. *Russian Review* 28, (2), s. 207–216.

Nowak, Andrzej (2010). *Impérium a ti druzí. Rusko, Polsko a moderní dějiny východní Evropy* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Masaryk, Tomáš, Garrigue (1996). *Rusko a Evropa: studie o duchovních proudech v Rusku*(Praha: Ústav T.G. Masaryka).

Müllerová, Dita (2014). *Hamlet a Don Quijote jako klíč k postavám I. S. Turgeněva*[disertační práce] (Brno: Masarykova univerzita).

Nowak, Andrzej (2010). *Impérium a ti druzí. Rusko, Polsko a moderní dějiny východní Evropy* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

PIERCE, Richard (1960).*RussianCentralAsia : 1867–1917* (Berkeley: University ofCaliforniaPress.

Pipes, Richard (2004). *Rusko za starého režimu* (Praha: Argo).

POLUNOV, Alexander (2005). *Russian in theNineteenthCentury* (New York: University ofNorth Carolina).

Quataert, Donald (2005).*TheOttoman Empire: 1700–1922*(New York: State University of New York).

Riabov, Vasilij (1998). Moskva a idea „Tretieho Říma" *OPERA SLAVICA* 8 (3), s. 1–11.

Sabirov, Vladimir (1995). *Russkajaidejaspasenija. Žizň i smert' v russkoj filosofii*(Sankt-Peterburg: Peterburskijuniverzitet).

Skřivan, Aleš st. (2012). *Krymská válka. Reformy 60. let v Rusku* In: Skřivan, Aleš st. — Budil, Ivo — Kodet, Roman — Skřivan, Aleš ml. — Novotný, Lukáš (2012). *Kapitoly z dějin 19. Století. Úvod do výuky moderních dějin I* (Plzeň: Západočeská univerzita).

Stephan, John (1969). TheCrimeanWar in the Far East. *ModernAsianStudies* 3 (3), s. 257–277.

Strémooukhoff, Dimitri (1953). MoscowtheThird Rome: SourcesoftheDoctrine. *Speculum* 28 (1), s. 84–101.

Švankmajer, Milan — Veber, Václav — Moulis, Vladislav — Sládek, Zdeněk — Dvořák, Libor (1995). *Dějiny Ruska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Teschke, Benno (2006). Geopolitics. *HistoricalMaterialism* 14 (1), s. 327–335.

TOMEŠ, Jiří (2000). *Geopolitika: nástroj a proces politické organizace prostoru* In Daněk, Petr — Tomeš, Jiří — Jehlička, Petr(2000). *Stát, prostor, politika* (Praha: Univerzita Karlova).

TUATHAIL, Geraoid, Ó. (1996). *CriticalGeopolitics* (London: Routledge).

Vlček, Radomír (2006). *Pravoslaví v pojetí ruských slavjanofilů 19. Století* (Brno: Brněnská univerzita).

Vlček, Radomír (2002a). *Ruský panslavismus — Realita a fikce* (Praha: Historický ústav AV ČR).

Vlček, Radomír (2014). *Kapitoly z ruských dějin 18. století. Geneze a vývoj ruského impéria* (Brno: Masarykova univerzita).

Voráček, Emil (2004). *Euroasijství v ruském politickém myšlení, Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace* (Praha: Set Out).

Zajaczkowski, Wojciech (2011). *Rusko a národy osmý kontinent náčrt dějin Eurasie*(Praha: Misgurnus).

Yetisgin, Memet (2000). *HowTheTimesofLondonCovered and InterpretedRussianExpansionintoCentralAsiainthe Second HalfoftheNineteenCentury*[disertační práce] (Lubbock: Texas Tech University).